

БАЛКАНСЬКІ РИСИ ОБРАЗУ ОДЕСИ: ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНІ ПРОЯВИ

Галина Стоянова

кандидат історичних наук, доцент, кафедра археології та етнології України,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2,
65082, Одеса, Україна, gzstoyanova@gmail.com, ORCID 0000-0002-1832-2265

У статті розглядаються балканські риси в образі Одеси, шляхи їх формування та сучасні прояви.

Заселення та етнічний склад Одеси стали підґрунтям до формування так званого «одеського» феномену. Специфічність та унікальність його полягає саме в гармонічному поєднанні багатьох, з першого погляду, не поєднаних компонентів: різних соціальних, етнічних та конфесійних прошарків.

Балканські переселенці були серед перших жителів славного чорноморського міста. Першою балканською рисою образу міста є демографічна. Формування етнічного складу населення Одеси знайшло своє відображення і в топонімії міста.

Етнічність в умовах міста набуває чітких рис крізь призму значимих особистостей, які з одного боку стали відомими завдяки своїй діяльності в тій чи іншій сфері і одночасно прославили свій народ й асоціюються з певною етнічною належністю. Тому окреслюється третя риса – персональна. Простежується вона у значних справах окремих особистостей, здійснених на благо міста в різні історичні періоди.

Неабияким чином формуванню позитивного іміджу того чи іншого етносу в місті сприяють й окремі суспільні товариства, які на публічному рівні створюють сприятливі умови для взаємодії етнічної спільноти з представниками як «своєї» етнічної групи, так і влади чи суспільства в цілому. Звідси четверта риса – суспільно-культурницька, яка розкривається крізь призму діяльності суспільних організацій, що об'єднали окремі етнічні спільноти та підтримують їх етнічну ідентичність у місті.

П'яту рису – кулінарну, можна простежити у двох вимірах: по-перше, це балканський компонент «одеської» кухні, а по-друге, етнічні ресторани з «балканським акцентом», представлені у місті.

Усі вищезазначені риси дозволили продемонструвати на прикладі балканського концепту «одеської культури», яким чином етнічний колорит акумулювався в регіональний.

Ключові слова: Одеса, образ, балканські народи, греки, болгары, серби, албанці.

BALKAN FEATURES OF THE IMAGE OF ODESSA: WAYS OF FORMATION AND MODERN MANIFESTATIONS

Halyna Stoianova

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Archeology and
Ethnology of Ukraine, Odesa, I. I. Mechnikov National University, str., 2 Dvoryanska Str.,
65082, Odessa, Ukraine, gzstoyanova@gmail.com,
ORCID 0000-0002-1832-2265

The article deals with Balkan features in the image of Odessa, ways of their formation and modern manifestations.

The Balkan settlers were among the first residents of the glorious Black Sea city. The first Balkan feature of the image of the city is definitely the demographic.

The formation of the ethnic structure of the population of Odessa was reflected in the toponymics of the city – hence the next feature – toponymic.

Ethnicity in the terms of the city acquires clear features also through the prism of the activities of significant personalities who, on the one hand, have become famous for their activities in one area or

another and at the same time have glorified their people and are associated with a certain ethnicity. In this regard, the following, the third feature – is personal.

Public and cultural organizations at the public level create favorable conditions for the interaction of the ethnic community with representatives of both «their» ethnic group and the government or society as a whole. Therefore, it will be appropriate to consider the next fourth feature – socio-cultural, which is revealed through the prism of the activities of public organizations and societies that unite individual ethnic communities and support their ethnic identity in the city.

The history of the settlement of the city of Odessa, the formation of its ethnic composition were also reflected in the nutrition system. Accordingly, the following fifth feature cannot be overlooked – a culinary one that can be traced in two dimensions: first, it is the Balkan component of “Odessa” cuisine, and second, ethnic restaurants with the so-called. “Balkan accent” presented in the city.

All of the above features allowed us to demonstrate on the example of the Balkan concept of “Odessa culture”, how ethnic color has accumulated into a regional one.

Keywords: Odessa, image, features, Balkan peoples, Greeks, Bulgarians, Serbs, Albanians.

*«...Язык Италии златой
Звучит по улице веселой,
Где ходит гордый славянин,
Француз, испанец, армянин,
И грек, и молдаван тяжелый,
И сын египетской земли
Корсар в отставке Морали...»*

О. С. Пушкин

В наш час поняття «місто» виступає не лише означенням певного населеного пункту, а є значно ширшим. Воно є багатозначним. Це і унікальне зібрання архітектурних пам'яток, і місце формування міської культури, і центр влади, що поширюється на прилеглий території, і центр певних економічних зв'язків, і особливе соціокультурне середовище. Вивчення міста давно стало міждисциплінарним дослідницьким полем. Воно являє собою як певну інтегровану дисципліну – урбаністику, так і сукупність різноманітних теоретичних підходів та дисциплінарних традицій. Місто вивчалось і вивчається істориками, соціологами, архітекторами, географами, етнологами і соціальними антропологами. Окреме місце посідає дослідження такої дослідницької категорії як «образ міста», яка включає цілий ряд параметрів: від системи життєзабезпечення чи соціально-економічної діяльності до духовного життя, в тому числі різноманітних форм дозвілля, культурної та релігійної сфер. Дана категорія часто використовується гуманітарними науками, оскільки охоплює сукупність типових видів життєдіяльності індивіда, соціальних груп, суспільства в цілому у поєднанні з умовами життя.

Відповідно з використанням того чи іншого типу джерел та дослідницьких завдань образ міста може бути:

- поетичним (художня література – поезія, проза)
- архітектурним (споруди, будівлі, вулиці)
- демографічним (шляхи формування та динаміка складу населення)
- етнічним (етнічні групи, прояви етнічного компоненту в різних сферах міського життя)
- біографічним (біографії видатних діячів, відвідувачів та уродженців міста)
- соціокультурним (соціокультурні практики городян)
- віртуальним (Інтернет-форуми, блоги, спільноти у соцмережах, що репрезентують локальну ідентичність).

Нашою **метою** буде простежити шляхи формування балканського компоненту образу Одеси та його сучасні прояви у соціокультурному середовищі міста.

Так склалося історично, що шляхи заселення, етнічний склад Одеси стали підґрунтям до формування так званого «одеського» феномену. Специфічність та унікальність його полягає саме в гармонічному поєднанні багатьох, з першого погляду, не поєднаних

компонентів: різних соціальних, етнічних та конфесійних прошарків. Не останнє місце у формуванні унікального образу Одеси, поруч з іншими, на рівних позиціях, займає й балканський компонент. При чому його прояви частіш за все не на поверхні, тобто не суто візуальні, що свідчить про їх глибоке історичне коріння.

Перейдемо безпосередньо до розгляду балканських рис, які історично сформувалися та стали невід'ємною складовою образу Одеси.

Перша риса, яка обумовлена історичними подіями та процесами заселення міста – демографічна.

Південна Пальміра, Чорноморський Вавилон. Маленький Париж, Столиця Півдня, – якими тільки епітетами не нагороджували Одесу. І не спроста. Міста практично ще не було, але приїжджі, які спостерігали забивання перших портових паль, вже пророкували йому блискуче майбутнє.

Максимально інформативним при винятковій лаконічності (не кажучи вже про художні достоїнства) є пушкінський «портрет Одеси», який дає більше розуміння природи, душі міста, його таємниці, ніж багато і багато об'ємні історичні трактати (саме ці слова Пушкіна, на нашу думку, є доречним епіграфом до даної статті). І слідом за Пушкіним шанувальниками і «портретистами» Одеси стали багато і багато видатних літераторів, художників, музикантів, акторів, вчених, громадських діячів (*V chem zhe fenomen Odessy?*).

Американська дослідниця Патрісія Херліхі, аналізуючи демографічний розвиток населення Одеси у XIX столітті, вказувала на вирішальну роль приїжджих як важливий фактор популяції міста (Gerligi 1999, 226–233).

Розквіт Одеси робив її привабливою для численних переселенців. В багатьох губерніях Росії розповсюджувались чутки про місто, в якому великий попит на робочі руки, де відкривалися спокусливі можливості для заняття ремеслом, промислами, торгівлею. Як зазначав український історик О. П. Оглоблін, під впливом порто-франко заробітна плата в Одесі в той час була вища, ніж в Англії чи будь-якій іншій країні (Ogloblin 1928, 42).

В перші десятиліття XIX ст. помітну роль в економіці, культурі та деяких інших сферах міського життя відігравали саме вихідці із зарубіжних держав. Багато переселенців-іноземців прибувало в місто з володін Туреччини, де вони зазнавали різноманітних форм пригнічення. Серед вихідців з цієї країни та займаних нею територій були греки, болгары, серби та ін.

Балканські переселенці були серед перших жителів славного чорноморського міста, що ще раз говорить на користь того, що першою балканською рисою образу міста є безумовно демографічна.

Греки. Стосовно греків слід зазначити, що не лише засновані ними міста-колонії на теренах Північного Причорномор'я стали помітним внеском в розвитку культури даного регіону, але й значно пізніше, за часів виникнення та розвитку Одеси греки не залишилися осторонь. Немалий внесок зробили греки в розвиток Одеси, вкладаючи гроші у будівництво і навіть успішно керуючи містом.

Після захоплення російською армією турецької фортеці Хаджибей і заснування Одеси (названої в пам'ять античного міста Одессос, колонії Мілета) тут оселилися греки. Найпершими жителями, які створили грецьку общину були сім'ї Рафтопуло, Горголі, Стаматі, Ламбро, Маврокардато, Скарлато, Хрисомали, Линардато та інші – всього 20 сімей. В 1795 році в Одесі проживало 224 грека, в 1796 – 3 тис. осіб, в 1910 – 10 тис. (Населення Одеси на той час було 550 тис.). Грецької мовою розмовляло 5013 осіб (Nun`yes 2007, 64).

Греки були серед крупних неогоціантів, що відгравали значну роль у зовнішній торгівлі, зачинателів банківської справи, дрібних торговців, власників промислових підприємств, дрібних товаровиробників і ремісників, власників готелів і ресторанів, вважалися умілими пекарями. Чимало з них залишили по собі добру пам'ять в історії Одеси. Це – Д. Палеолог, П. Родоканакі, Г. Маразлі, М. Кріон та ін. (Stanko 2002, 104).

Представники грецької громади Одеси внесли помітний вклад у підготовку національно-визвольної боротьби грецького народу проти османського ярма. Тут, на цьому березі Чорного моря, народилася та патріотична сила, яка принесла Греції – Незалежність. І поруч з греками в цій боротьбі були їх брати-одновірці – російські, болгары, серби,

українські (чорноморські) козаки, що віддавали свої життя за звільнення всіх балканських народів.

Грецька діаспора Одеси внесла великий внесок у становлення і розвиток міста-порту Одеси. Окрім цього, греки посідали провідне місце у торговельних відносинах Росії з багатьма країнами світу. Завдяки діяльності відомих грецьких купців, була створена міжнародна торговельна мережа і Одеса стала морськими воротами Півдня Російської імперії.

Болгари. Після падіння фортеці Ізмаїл в грудні 1790 року частина болгар проживали в Ізмаїлі переселилася в околиці Хаджибея, тим самим вони започаткували болгарську присутність в майбутній Одесі.

Перший перепис населення Одеси 25 липня 1795 року зафіксував факт того, що до цього моменту в Одесі проживало 60 болгар – 33 чоловіки і 27 жінок, поселених на землях генерала Де-Вітте. Через два роки Новоросійський генерал-губернатор у своєму рапорті пише, що болгари прийшли сюди після взяття фортеці Ізмаїл і знаходяться в найбіднішому стані. Вони просять також про поселення на довічне перебування в якості казенних поселенців Одеси.

Згідно генерального плану Одеси того часу видно, що в межі міста на той момент входить і поселення Булгарка, жителями якого були ті ж 33 чоловіки і 27 жінок. У своїй книзі «Молдованка» Тетяна Донцова пише: «Всупереч думці, що склалася, потрібно визнати, що молдавани не є піонерами поселилися близько Водяної балки. Роль тутешніх першопоселенців по праву належить болгарам, засновникам Малої Булгарки. Лівий берег Водяної балки став колись одеських болгар задовго до утворення на його правому березі молдавського поселення» (Dontsova 2016, 24). Саме ті 60 чоловік болгар, які вийшли з Ізмаїла і стали засновниками одеського району Булгарки, яке проіснувало ціле століття з кінця XVIII до кінця XIX століття.

На початку XIX століття в район Булгарки заселяються нові сім'ї болгар з навколишніх колоній Кубанка, Великий і Малий Буялик – Господинові, Добреви, Іванови, Сербінові, Мікулови, Булгарови.

В кінці XVIII – початку XIX століття Одеса притягує до себе цілу низку купців третьої гільдії болгарського походження. У 1800 році в відомості Одеського магістрату записані купці третьої гільдії Іван Вразов, Іван Івані, Іван Ангуров і Коста син Дімо. У перше десятиліття XIX століття в Одесу заселяються майбутні меценати і видатні діячі болгарського Відродження Микола Спиридонов Палаузов і Васил Євстаф'єв Априлов.

У 60-і рр. XIX століття Микола Миронович Тошков, Василь Рашеев і Микола Христофорович Палаузов володіли майже всім кварталом, окресленим сучасними вулицями Дворянська, Ніжинська, Льва Толстого та Новосельського. Вони називали його болгарським кварталом.

Болгари в Одесі є торговцями різного рівня, чиновниками в різних відомствах, ремісниками і просто різноробочими. Серед них є великі розгалужені сім'ї, але є й ті, хто самотньо живуть. У метричних книгах грецької церкви Св. Трійці, парафіянами якої були болгары, містяться відомості, що проливають світло на ряд аспектів життя простого народу. Так, наприклад, ми знаходимо запис про Миколу, незаконнонародженого сина одеської ремісниці Катерини Василівни Болгарової. У великій кількості зустрічаються представники болгарського прізвища Сомлеви, які часто є кумами на весіллях і хрещеними батьками новонароджених болгар Одеси.

Шлях албанців до України був довгим та непростим. Перші переселенці з'явилися в Україні у II пол. XVIII ст., коли 1778 р. грецьке військо утворене С. Мавромахалі, до складу якого входили албанці, було переселене в Крим. Тікаючи від турецького гноблення, багато переселенців з Балканського півострова, у тому числі й албанці, оселялися на південних землях Російської імперії. В Одесу албанці переселилися з Криму і Болгарії ще у перші роки від її заснування. Про це згадується в архівних документах «Комісії для поселення греків і албанців» (Nun`yes 2007, 22). За часів Катерини II для арнаутів були побудовані будинки – перші в Арнаутській слободі. У 1818 році албанці отримали статус колоністів. Вони компактно проживали на вул. Велика Арнаутська та Мала Арнаутська. Буйна вдача переселенців та їх постояльців (арнаути використовували свої будинки в якості заїжджих дворів) досить часто відображалася в кримінальній хроніці (Kesmendzhi).

Щодо терміну «арнаут» слід зазначити, що в Османській імперії арнаутами називали всіх християн, які перебували на службі в турецькій армії. За однією з версій османи називали «арнаутами» учасників «Грецького війська», які були влучними стрільками та сильними воїнами, як правило, це були албанці (Zhecheva et al. 2014, 172). Назва «арнаути» в кінці XVIII – початку XIX ст. закріпилася за православними греками та представниками інших балканських народів, які втікали з Турецької імперії на землі, відвоєвані Російською імперією у Туреччині в ході російсько-турецьких воєн другої половини XVIII ст. (Kesmendzhi).

Після захоплення Балкан турками у XVII столітті серед інших біженців-християн на Україні з'являються серби. Спочатку це були поодинокі особи. Поселення сербів на Одещині виникає після поразки сербського повстання проти турок. Саме сюди переселялися втікачі-срби з Чорногорії. У 1805 р. 22 сім'ї (100 осіб) із знищеного турками чорногорського села Требеса заснували Сербку, а 12 сімей (90 осіб) з села Хумаца – Чорногорку (Nun`yes 2007, 132).

В Одесі проживали сербські купці, науковці та культурні діячі. У 1891 році було засновано Сербське добродійне товариство. У той період в Одесі існувало консульство Королівства Сербія. Під час Першої світової війни в Одесі перебував штаб Сербського добровольчого корпусу. Після подій 1917 р. більшість сербів евакуювалась разом з білогвардійцями. А ті, що залишилися – загубились в мороку революції.

Підсумовуючи, можна в цілому погодитися з висловлюванням відомого сербського дослідника Л. Церовича про історію місцевих сербів: «Данас у Одеси Срба више нема. Има их само у историји» («Тепер в Одесі сербів більше нема. Є вони лише в історії») (Tserovich 2002).

Основу будь-якого міста складають його вулиці. Саме вони є свідками та хранителями окремих сторінок його історії. Не виключенням стала й Одеса. Формування її етнічного складу населення знайшло своє відображення і в топонімії міста – звідси наступна риса – просторова (або топонімічна).

Серед назв одеських вулиць зустрічаємо – Грецька (вулиця та площа), Велика та Мала Арнаутські, Болгарська.

Однією з найстаріших вулиць міста є Грецька. Свою назву вулиця отримала через те, що більша частина її жителів були представниками найчисленнішою діаспори міста – греками. Поселення греків тут були ще до взяття Хаджибею. Так, за даними одеського краєзнавця Олега Губаря на місці сучасного будинку №30 по Грецькій вулиці була розташована кав'ярня грека Симон Аспарідіса. Як пише О. Губар, під час штурму Хаджибея Аспарідіс втік із міста і повернувся лише через п'ять днів, 19 вересня. Однак Олександр Дерібас вважав, що Аспарідіс не тікав із міста і був у своїй кав'ярні вже 14 вересня. Саме Симона Аспарідіса вважають одним з перших рестораторів Одеси. З часом вулиця, на якій стояла кав'ярня Аспарідіса, і яку масово заселили його співвітчизники, стала центральною і найяскравішою вулицею міста. Тут мешкали найкрупніші грецькі підприємці, вона була наповнена закладами на кшталт: «Бакалейна і колоніальна торгівля Мавроматіс», «М'ясна лавка Пефані», «Пивна лавка Каліфотіді», «Перукарня Тесеоглу». Як писав онук брата засновника Одеси Олександр де Рібас ще на початку XX століття: «Грецька вулиця має свій особливий аромат. Пахне на ній і фініками, і горіхами, і ріжками, і апельсинами, і всякими колоніальними спеціями» (De Ribas 1995).

Грецька площа – одна з найстаріших та найбільших площ Одеси. Ще за існування поселення Хаджибей в районі цієї площі існував базар. Розбудова площі розпочалася із ділянки, що примикає до Грецької вулиці, пізніше – із боку Дерібасівської. Серед забудовників переважали греки – Іоаннопуло, Серафіно, Папахаджи, Раллі, Маразлі. Саме ця особливість і дала назву площі.

Історія Грецької площі почалася ще за часів Франца Деволана, що складав перший містобудівний план новонародженої Одеси. За зразком архітекторів Стародавнього Риму було вирішено створити декілька незалежних центрів («вогнищ») міського життя, які групувалися б навколо ринкових площ. Одним з таких центрів і стала площа Грецька. Вона була також центром головної торгової артерії міста. Ідеї Деволана реалізовували архітектори – брати Франц і Джованні Фраполлі. Забудова велася з початку XIX століття, а остаточно вигляд торгових рядів Грецького базару склався до 1830 року (Petrova).

Поет Едуард Багрицький писав:
Над Грецької площею ринок шумів,
Горіли над містом зорі.
Диміли кав'ярні, і Пушкін дивився
На свіже сизе море ...

Одна з нових локацій для відпочинку жителів та гостей сучасного міста – *Грецький парк*, побудований завдяки грецьким меценатам.

Колись на картах міста можна було побачити окрім Молдаванської слободки, ще й Арнаутську. Все почалося в далекому 1791 році. Один із засновників Одеси Платон Зубов, після закінчення війни з турками, доручив Йосипу де Рібасу побудувати будинки для греків і православних албанців – арнаутів. Так і зародилася в Одесі Арнаутська слобода (Malaya Arnautskaya: 10 interesnykh faktov...). З роками вона «розчинилася» в міській забудові.. «Епіцентр Арнаутської слобідки був в плані майже квадрат, обмежений сучасними вулицями Базарною, Канатною, Пантелеймонівською і Пушкінською» (Gubar 2010a, 25).

Одеситам відомо, що своїм назвам Велика та Мала Арнаутська зобов'язані албанцям, першим поселенцям цього району. Хоча, як зазначає О. Губар, люди оселялися тут різні: «За розпорядженням де Рібаса ці споруди передали грецькому попечителю Кес Оглу (Кесоглу) для розміщення середземноморських переселенців. Останній, проте, помішав тут не тільки греків, албанців і південнослов'ян, а й осіб, які прибували з різних регіонів Росії і зарубіжжя» (Gubar 2010a, 20).

Частина албанців, що осіли в Одесі, служили в російських військах, а решта займалися ремеслами і комерцією. Саме тоді зародився поділ вулиць. На місці Великої Арнаутської стояли будинки флотських команд з рослих арнаутів, а на Малій Анаутській мешкали низькорослі піхотинці і кавалеристи. Деякі з них оселилися в селі Арнаутівка, яке зараз називається Олександрівка (Vopros-otvet: otkuda proizoshli nazvaniya odesskikh ulits).

З Болгарською вулицею особливий топонімічний випадок. Усупереч розповсюдженому уявленню, назва вказує не на болгар взагалі, а на конкретне болгарське сімейство Болгарових (Булгарових), яке осіло тут ще з середини 1810-х років. Дмитро Болгаров виконував обов'язки «наглядача Молдаванської Слобідки» ще в 1813 році. В дослідження відомого одеського історика та краєзнавця зазначається, що 15 червня 1813 року на Молдаванській слобідці відводяться чотири місця стандартної міри, в тому числі «наглядачу Молдаванської слобідки Дмитру Болгарову», з ім'ям якого ймовірно можна пов'язати назву однієї з молдаванських вулиць (Gubar 2010b, 32). Є інформація про ряд представників цього прізвища, в тому числі – власників нерухомості по «вулиці імені себе»)).

У 1814 році Будівельний комітет видав Євдокії Сербіновій, яку також іменували як Булгарова відкритий лист на будівництво будинку, який був побудований тільки до 1829 році. Ділянка Булгарових-Сербінових розташовувалася у витоків майбутньої вулиці. У XIX столітті вулиця фігурувала в документах і на картах і як Болгарська, і як Сербіновська, паралельна назва вулиці – Сербіновська виникає завдяки Михайлу Сербінову. Є припущення, що родини Булгарових і Сербінових, які породичалися, були вихідцями з позабутого нині району міста – Булгарки (Dontsova 2016, 332).

Етнічність в умовах міста набуває чітких рис ще й крізь призму діяльності значимих особистостей, які з одного боку стали відомими завдяки своїй діяльності в тій чи іншій сфері (наприклад, політика, громадські справи, наука тощо), і одночасно прославили свій народ й асоціюються з певною етнічною належністю. В зв'язку з цим окреслюється наступна, третя риса – персональна. Простежується вона у значних справах окремих особистостей, здійснених на благо міста в різні історичні періоди.

Греки зробили свій помітний внесок, як в політичний, економічний, так і культурний розвиток міста. Слід зазначити, що протягом XIX століття їм вдалося шість разів ставати на чолі Одеси, починаючи з 1800 року, коли міським головою став Іоан Кафеджі. Міським головою обиралися Іван Амвросій (двічі), Дмитро Інглезі, Костянтин Папудов (Nun'yes 2007, 65). Але найбільше прославила одеських греків діяльність на цій посаді Григорія Григоровича Маразлі, який був головою з 1878 по 1895 рр. Під його керівництвом Одеса зростала як культурно-просвітницький і курортний центр Півдня Російської імперії. За цей період в місті були відкриті бактеріологічна лабораторія, яку очолив І. І. Мечников,

ботанічний сад, курорт «Куяльник», Публічна бібліотека, Центральний поштамт, психіатрична лікарня, Художній музей, більш як 40 публічних та навчальних закладів, підприємств, магазинів, ринок «Привоз». З'явилися газове освітлення і трамвай. Багато з цих закладів було створено на власні кошти Г. Маразлі та на благодійні внески грецької громади. Очолоюючи Грецьке благодійне товариство, Григорій Маразлі сприяв тому, щоб грецька община забезпечувала усім необхідним греків-переселенців. Сучасна Одеса своїм виглядом багато в чому має завдячувати саме Г. Маразлі.

В перші десятиріччя XIX століття в Одесі з'являються провідні діячі болгарського Відродження Микола Спиридонов Палаузов і Васил Євстаф'єв Априлов. Найбільш високі позиції в соціальній ієрархії Одеси досяг Микола Христофорович Палаузов, який не тільки отримує титул дворянина, а й виконує обов'язки міського голови Одеси. Він виступає ініціатором заснування і потім головою Одеського болгарського настоятельства (1854–1899), яке друкує болгарською мовою книжок більше, ніж у самій Болгарії на той час. У 40–60 роках XIX століття Одеса була одним з центрів болгарського суспільно-політичного руху. Спочатку в 1858 році в Одесу приїздить болгарський революціонер Георгій Раковський. Саме тут він пише «План звільнення Болгарії». Згодом у 1863 році сюди прибуває болгарський поет і революціонер Христо Ботев. Також в Одесі пише свої перші оповідання та розпочинає роман «Під ігом» Іван Вазов.

Серед відомих болгарських діячів сучасності відзначимо наступних.

В сфері політики та суспільної діяльності – це Антон Іванович Кіссе, уродженець с. Євгеновка Тарутинського району, отримав вищу освіту в Одесі. На сьогодні він є Народним депутатом України, Президентом Асоціації болгар України, Президентом Асоціації спортивної боротьби Одеської області, ініціатором та активним учасником різноманітних громадських та культурницьких заходів, пов'язаних з болгарською спільнотою Одеси.

В сфері науки – це безумовно відомий вчений – доктор історичних наук, професор, лауреат Державної премії України – Володимир Никифорович Станко. Народився він в с. Тернівка Миколаївської області в болгарській родині. Отримавши історичну освіту, він став не просто істориком, а й видатним археологом, етнологом, організатором дослідницького та освітнього процесу в Одесі, тривалий час був деканом історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова. Саме завдяки йому на цьому ж факультеті була створена кафедра археології та етнології України, він також став ініціатором та родоначальником створення етнографічної школи в Одесі (*От etnologii k sotsiokulturnou antropologii...*). Але ж особливою його турботою була болгаристика. В. Н. Станко заснував Одеське наукове товариство болгаристів та кафедру болгаристики на філологічному факультеті ОНУ, став автором значної кількості наукових публікацій, присвячених його батьківщині, предкам, болгарам. Хоча він вважав, що не можна бути фахівцем по одному народу і кожному спільноту вивчати в контексті крос-культурних взаємодій. Значною є його громадська діяльність в національно-культурному русі Асоціації болгар України.

І ще один приклад присвячено людині, яка присвятила своє захоплення у добру справу – це ініціатор створення єдиного в Україні Музею історії футболу в Одесі – Емануїл Ганєв (серед народу відомий як Міша Болгарин). Спочатку в 2009 році було створено Клуб вболівальників футболу, де була представлена колекція футбольної атрибутики, зібрана за 35 років Е. Ганєвим (*Klub bolelshchikov futbola...*). Однак сильна пожежа у 2013 році знищила майже всі ексклюзивні та раритетні речі. Е. Ганєв ініціює створення скверу «Історії футболу», де було встановлено стелу українським володарям «Золотого м'яча». Величезний ентузіазм та відданість своєму захопленню здатні робити справжні дива! Адже 10 вересня 2016 року Музей було знову відкрито для відвідувачів. При цьому слід зазначити, що згадуючи про цю аподію Інтернет-портали повідомляли не лише офіційне ім'я творця Музею футболу в Одесі, але й «народне» – Міша Болгарин (*Muzeu futbola snova...*).

Однак не лише окремі видатні особистості певного етнічного походження сприяють формуванню позитивного іміджу того чи етносу в місті. Неабияким чином цьому сприяють й окремі суспільні товариства, які на публічному рівні створюють сприятливі умови для взаємодії етнічної спільноти з представниками як «своїї» етнічної групи, так і влади чи суспільства в цілому. Тому доречно буде розглянути наступну четверту рису – суспільно-культурницьку, яка розкривається крізь призму діяльності суспільних організацій та товариств, що об'єднали окремі етнічні спільноти та підтримують їх етнічну ідентичність у місті.

Греки відігравали важливу роль в заснуванні міста, порту, розвитку міжнародної торгівлі, займали ключові позиції в органах місцевого самоврядування. Деякі підприємницькі грецькі родини – Родоконакі, Ралі, Маразлі, Вучина та ін., які протягом декількох поколінь посідали провідні позиції в економічному житті міста, брали активну участь в діяльності благодійних товариств, назавжди ввійшли в історію Одеси. (Stanko 2002, 213). Однак перше формальне об'єднання етнічних греків в Одесі було пов'язане не з благодійністю чи релігійною підтримкою діаспори, а з їх боротьбою за незалежність історичної Батьківщини від Османської імперії. У 1814 р. виникає Таємне товариство «Філікі Етерія» (з гр. «Спілка друзів»), засноване Н. Скуфасом, Е. Ксантосом і А. Цакаловим (Bilousova 2017, 49). Саме ця подія стала початком підготовки Грецької революції 1821 р. і вплинула на те, що греки вважають Одесу «своїм» містом, адже саме звідси для них засяяв вогонь свободи. Серед інших грецьких організацій більш пізнього часу можна назвати – Грецьке благодійне товариство (з 1862 р.), Грецьке громадське зібрання «Анагеннісі» (з гр. – «Відродження») (започатковане у 1907 р.), Товариство взаємодопомоги службовців греків (1910 р.), грецьке музично-літературне товариство «Неа зої» (з гр. – «Нове життя»), створене у 1918 р. студентами Новоросійського університету за сприяння грецького клубу «Омонія» (з гр. – «Злагода») (Bilousova 2017, 49).

Якщо говорити про другу половину ХХ століття, то після досить тривалої перерви перша не лише в Одесі, а й в Україні грецька організація виникла саме в Одесі – це грецький клуб «Еллада» у 1988 році. Ініціатором створення клубу як осередку відродження славетних грецьких традицій Одеси став Арістотель Агафангелович Папуніді (Nun`yes 2007, 72). Треба згадати також, що «Еллада» стала однією з перших етнічних організацій у самій Одесі. Клуб став визнаним центром руху за відродження еллінізму в Україні. Його члени свого часу взяли під контроль реставраційні роботи по відновленню історичного грецького будинку у Червоному провулку, 20, і сприяли створенню Грецького культурного центру. В цьому будинку тепер знаходиться музей «Філікі Етерія», збереження якого наприкінці 80-х – початку 90-х років також є заслугою «Еллади». Наслідком активності «Еллади» стала й увага уряду Греції до Одеси – 1994 р. відкрилася Одеська філія Фонду грецької культури. «Елладівці» запровадили святкування грецьких національних днів, насамперед Дня «Охі» та Дня незалежності, доклали значних зусиль для впровадження вивчення грецької мови. Клуб активно співпрацює з іншими грецькими організаціями та товариствами інших національних меншин в Одесі, області та в Україні. Зокрема він є активним членом Союзу греків України, Ради представників національно-культурних товариств Одеської області Одеської облдержадміністрації.

Окрім цього, грецькими громадськими організаціями всієї Одеської області опікується Одеська обласна громада греків, створена у 1994 р. Вона співпрацює з Генеральним Консульством Республіки Греція в Одесі, є членом Ради представників національно-культурних товариств при Департаменті у справах національностей та релігій облдержадміністрації та бере активну участь у всіх культурних заходах місцевої влади. З 1999 року входить увійшла до складу Федерації грецьких товариств України (Nun`yes 2007, 71).

З жовтня 2003 р. раз на місяць громада видає газету «Одиссос». При громаді працює жіноча рада, яка займається організацією свят і заходів, шиттям національних костюмів. В доробку молодіжної організації громади проведення свят, дискотек, вивчення мови. При обшині працює клуб підприємців, на базі якого створено грецько-український торгово-промисловий бізнес-центр.

Одеса радо прихистила не лише грецькі, а й болгарські організації, які мають всеукраїнський статус. Насамперед це Асоціація болгарських національно-культурних товариств і організацій України, яка була створена в Одесі 2 жовтня 1993 р. спочатку це були лише сім організацій, існуючих на той час, однак кількість їх згодом стала більше. Як зазначалося вище, президентом Асоціації є А.І. Кіссе. Основною метою діяльності Асоціації є сприяння розвитку національної культури болгар, які проживають в Україні, сприяння задоволенню їхніх культурних, духовних, етнічних і соціально-економічних інтересів, розвиток дружніх взаємин між Україною та Болгарією (Asotsiatsia na balgarite v Ukraїna...). Друкованим органом Асоціації є всеукраїнський тижневик «Обозрение плюс».

Окрім цього, в Одесі діє з 2007 року «Конгрес болгар України» (очолює Ю. Граматик). За підтримки Конгресу в 2013 році в Одесі було відроджено Болгарський Драматичний

театр. До складу трупни входять бессарабські болгари, а також одесити, які об'єдналися заради спільної справи – відродження болгарського театру в Одесі. І як позиціонують себе творці театру – Одеський Болгарський Драматичний театр – це сучасний театр з болгарським акцентом! (Odesskiy Bolgarskiy Dramaticheskii teatr...).

А з 2013 року в Одесі була зареєстрована ще одна громадська організація болгар – «Всеукраїнська асамблея болгар України». Очолила її головний редактор газети болгарською мовою «Роден край» – Дора Костова.

Кожна з названих вище болгарських організацій, зареєстрованих в Одесі, має в своєму активі розгалужену систему соціальних та політичних зв'язків.

Окрім цього, слід згадати такі інфраструктурні об'єкти болгарського спільноти в Одесі, як Одеське болгарське дружество (діє з 1989 р), Всеукраїнський центр болгарської культури (з 1999 р), бібліотека імені Івана Вазова (з 1998 р) і Болгарський молодіжний клуб «Актив» (з 2008 р). Таким чином, з їх допомогою охоплені різні соціальні групи етносу, представлені в місті – діти, молодь, науковці, громада. Наприклад, завдяки Всеукраїнському центру болгарської культури болгарська громада міста має змогу збиратися і відзначати не лише важливі історичні дати, але й свята народного календаря. Іноді святкування виходить за межі культурного центру і майданчиком свята стає власне простір міста. Наприклад, вже традиційним стало відзначення свята «Довіждане, Баба Марта», що знаменує собою весну, яке супроводжується прикрасою дерев біля Оперного театру біло-червоними «мартенічками», а також національними болгарськими піснями і танцями.

Серби в 1885 р. зробили спробу започаткувати товариство, однак перша спроба вдалою не вийшла. Лише у 1891 р. громада створює Сербське благодійне товариство при генеральному консульстві Сербії в Одесі. У становленні цього об'єднання велику роль відіграв генеральний консул Г. Суппичич. Окрім нього засновниками виступили князь Ю. Гагарін, А. Петрович, Г. Міткевич і Н. Маркович (Bilousova 2017, 53). Організація мала на меті надавати допомогу незаможним сербам в Одесі та в передмісті, і таким, які перебували в місті проїздом. Грошові кошти товариства склалися з членських внесків, пожертв, прибутків від театральних постанов, сімейних вечорів, балів. Одеські дами, що брали участь у збільшенні коштів товариства, здобували звання благодійниць товариства. На прохання консула Г. Суппичича Новоросійський університет із 1893 по 1919 р. регулярно надавав актову залу і велику аудиторію для читання публічних лекцій на користь Сербського благодійного товариства. (Bilousova 2017, 54).

А ось знайомити сучасну громадськість України в цілому та Одеси зокрема з культурою сербського народу взяла собі за мету громадська організація «Україно-сербське товариство», зареєстроване в Одесі з 2004 року. Товариство об'єднує в основному істориків, мовознавців, творчу інтелігенцію.

Збереження мови та культури албанців сучасної України опікується албанське культурно-просвітне товариство «Ріліндія» («Відродження»). З моменту його заснування (1993 р.) в напрямках його роботи не лише вивчення мови, але й збереження пам'яток культури, літератури й історії, культурні контакти з албанцями, які проживають на інших територіях, участь у міжнародних науково-культурних заходах. Хоча товариство має лише районний статус (зареєстроване в с. Жовтневе (Каракурт) Болградського району Одеської області), його діяльність висвітлюється на сторінках не лише місцевої, але й центральної та міжнародної преси. Воно має свою газету «Rilindija», матеріали в якій друкуються на албанській, російській та українській мовах (Nun`yes 2007, 23).

Історія заселення міста Одеси, формування її етнічного складу знайшли також своє відображення і в системі харчування, яка в результаті стала вдалим поєднанням різноманітних традицій – української, російської, єврейської центрально-європейської, кавказької, так і безперечно балканської. Кожен з цих компонентів додав свого колориту, пристосовуючи досвід і звичаї до місцевих обставин. Відповідно неможливо оминати увагою наступну п'ята рису – кулінарну, яку можна простежити у двох вимірах: по-перше, це балканський компонент «одеської» кухні, а по-друге, етнічні ресторани з т. зв. «балканським акцентом», представлені у місті.

Балканський субстрат одеської кухні формувався першочергово на рівні продуктової сировини. Болгари, що проживали не лише в місті, але й у передмістях Одеси, зайняли

нішу городників та виноградарів. Саме вони були постачальниками на одеські ринки зелені, бахчі, овочевих культур. Солодкий перець отримав сталу назву «болгарський», хоча в ХХ ст. болгари і втратили монополію на вирощування цього овочу. Завдяки албанцям на півдні України став популярним один з сортів ярової пшениці – арнаутка. За часів молодого Одеси греки-рибалки забезпечували жителів міста різноманітною рибою. Саме завдяки їм одеські ринки отримали кефаль, бичок, глоську, мідії – такий асортимент задовольняє потреби й сучасного одесита.

«Балканський слід» є помітним і в системі споживання їжі. Серед назв закладів міського харчування зустрічаємо – таверна (з грецьк.), корчма (з болг. *кръчма* – болг.), «бадега» (з романської) (Prigarin 2017, 172). Наприклад, на розі Катериненської і Грецької працює «Бессарабська бадега», що позиціонує себе як ресторан бессарабської кухні і надає перевагу лише локальним постачальникам продуктів та напоїв.

Локальні спеціалітети як в продуктах харчування, так і стравах та напоях пропонує «Міський ринок їжі». Суто грецькі товари (різноманітні оливки, ексклюзивну нерафіновану оливкову олію, фету та ін.) можна придбати в «Грецькій лавці» на Новому базарі. А ось спеціалітети в сфері напоїв пропонує мережа магазинів «Вина світу». Окрім того, що тут ви знайдете напої з різних куточків світу на свій смак та гаманець, серед асортименту можна зустріти суто балканські – грецьку узо, сливовицю, грушовицю та різновид ракії. Як зазначає персонал магазину, серед покупців болгарської ракії найчастіше зустрічаються представники саме болгарської етнічної спільноти, які мешкають у місті.

Як в спеціалізованих кафе та ресторанах, так і в транснаціональних мережах пропонують відвідувачам місцеві делікатеси. В загальному асортименті особливе місце посідають балканські страви: широкий вибір закусок з бринзою, різноманітні варіанти приготування мідій, овочів, «грецький» та «шопський» салати доволі часто зустрічаються серед ресторанного меню.

В меню відомого закладу «Гамбрінус» є салат під назвою «Салат для Сенькі-грека», що являє собою поєднання болгарського перцю, огірків, томатів, маслин, сиру Фета, кримської цибулі, оливкового масла. Ну чим не «балканський мікс»? А ось суто грецьку кухню можна знайти зараз в меню багатьох закладів міста, які позиціонують себе як ресторани середземноморської кухні. Колись існував і суто грецький ресторан «Папа Коста» на вулиці Грецькій (вже зачинений), на Грецькій площі – грецьке кафе «Елінікон», а заклад «Пітерія» пропонував грецькі страви (окрім європейської, турецької, арабської кухні).

Окрім того, що у меню багатьох закладів міського харчування можна зустріти балканські страви серед іншого асортименту страв, існують і окремі ресторани, спеціалізацією яких є як балканська кухня загалом, так і кухня окремих балканських етносів.

Окрім згаданої вище «Бессарабської бадеги», можна назвати ресторан «Balkani». Господарі закладу, звертаючись до потенційних відвідувачів першочергово наголошують на схильності будь-якого одесита смачно поїсти, а потім підкреслюють, що саме вони можуть це задовольнити, завдяки найсмачнішій болгарській кухні, болгарській гостинності, відомим болгарським винам, надзвичайним танцям, пісням та неймовірній кухні (Restoran Balkani...).

Серед етнічних кафе і ресторанів з болгарським колоритом виділяються «Механа», «Бессарабка», раніше функціонували ресторан «Чотири болгарина» і кафе «Бессарабський дворику». В даних закладах можна розкуштувати весь смак болгарської національної кухні, спробувати напої як місцевого бессарабського виробництва, так і привезені з Болгарії.

Навіть зовнішнє оформлення, інтер'єр закладів нарочито вказує або намагається підкреслити етнічне підґрунтя кафе. І якщо в «Бессарабці» ви зустрінете витончене поєднання української, молдавської та болгарської кухні, то ресторан «Механа» позиціонує себе як виключно болгарський ресторан з історією (заснований в 1998 році), який спеціалізується на автентичній домашній болгарській кухні. І найбільш показовим для будь-якого ресторану з традиційною кухнею є те, що серед наших гостей дуже багато болгар» (Volgarskiy restoran s istoriey...).

Усі вищезазначені риси дозволили нам продемонструвати на прикладі балканського концепту «одеської культури», яким чином етнічний колорит акумулювався в регіональний.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Asotsiatsia na bulgarite v Ukrainy [Association of Bulgarians in Ukraine]. URL: http://abuodes.org.ua/asotsiatsija/asotsiatsijata_tseli/ (Date of the application 18.09.2019). (In Bulgarian).
- Асоциация на българите в Украйна. URL: http://abuodes.org.ua/asotsiatsija/asotsiatsijata_tseli/ (Дата обращения 18.09.2019).
- Bilousova, L. G. 2017. Nacional'ni tovary'stva v Odesi v XIX – na pochatku XX st. [National Societies in Odessa in the 19th – early 20th centuries]. *Ukrayins'ky'yi istory'chny'j zhurnal*, No. 2, s. 46–63. (In Ukrainian).
- Білоусова, Л. Г. 2017. Національні товариства в Одесі в XIX – на початку XX ст. *Український історичний журнал*, № 2, с. 46–63.
- Bolgarskiy restoran s istoriey [Bulgarian restaurant with history]. URL: <http://mehana.od.ua> (Date of the application 19.09.2019). (In Russian).
- Болгарский ресторан с историей. URL: <http://mehana.od.ua> (Дата обращения 19.09.2019).
- De Ribas, A. M. 1995. Staraya Odessa [Old Odessa]. Reprintnoe izdanie, Moskva, Dimoff i K^o, 379 s. (In Russian).
- Де Рибас, А. М. 1995. Старая Одесса. Репринтное издание, Москва, Димовф и К^o, 379 с.
- Dontsova, T. 2016. Moldavanka: zapiski kraevedy [Moldavian: notes of the local historian]. Odessa, Chernomore, 512 s. (In Russian).
- Донцова, Т. 2016. Молдаванка: записки краеведа. Одесса, Черноморье, 512 с.
- Gerligi, P. 1999. Odesa. Istoriya mista. 1794–1914 [Odessa, History of the city. 1794–1914]. Ky'yiv, Kry'ty'ka, 383 s. (In Ukrainian).
- Герлігі, П. 1999. Одеса. Історія міста. 1794–1914, Київ, Критика, 383 с.
- Gubar, O. 2010a. Funktsii Odesskogo stroitel'nogo komiteta v kontekste istorii gradostroitelstva Odessy [Functions of the Odessa Construction Committee in the context of the history of Odessa city planning]. *Deribasovskaya-Rishelevskaya. Literaturno-khudozhestvennyy, istoriko-kraevedcheskiy, illyustrirovannyy almanakh*. Odessa, № 40, s. 20–35. (In Russian).
- Губарь, О. 2010а. Функции Одесского строительного комитета в контексте истории градостроительства Одессы. *Дерибасовская-Ришельевская. Литературно-художественный, историко-краеведческий, иллюстрированный альманах*. Одесса, № 40, с. 20–35.
- Gubar, O. 2010b. Funktsii Odesskogo stroitel'nogo komiteta v kontekste istorii gradostroitelstva Odessy [Functions of the Odessa Construction Committee in the context of the history of Odessa city planning]. *Deribasovskaya-Rishelevskaya. Literaturno-khudozhestvennyy, istoriko-kraevedcheskiy, illyustrirovannyy almanakh*. Odessa, № 43, s. 20–45. (In Russian).
- Губарь, О. 2010б. Функции Одесского строительного комитета в контексте истории градостроительства Одессы. *Дерибасовская-Ришельевская. Литературно-художественный, историко-краеведческий, иллюстрированный альманах*. Одесса, № 43, с. 20–45.
- Kesmendzhi, P. A. Eti zagadochnye arnauty [These are mysterious arnauts]. URL: <https://rua.gr/greece/history/18490-eti-zagadochnye-arnauty.html> (Date of the application 01.10.2019). (In Russian).
- Кесменджи, П. А. Эти загадочные арнауты. URL: <https://rua.gr/greece/history/18490-eti-zagadochnye-arnauty.html> (Дата обращения 01.10.2019).
- Klub bolelshchikov futbola [Football Fans Club]. Ofitsialnyy sayt. URL: <http://kbf-odessa.org/index.php/istoriya-kluba> (Date of the application 13.09.2019). (In Russian).
- Клуб болельщиков футбола. Официальный сайт. URL: <http://kbf-odessa.org/index.php/istoriya-kluba> (Дата обращения 13.09.2019).
- Malaya Arnautskaya: 10 interesnykh faktov o samoy znamenitoy ulitse Odessy [Malaya Arnautskaya: 10 interesting facts about the most famous street of Odessa]. URL: <https://od.vgorode.ua/news/obzory/412488-malaia-arnautskaia-10-ynteresnykh-faktov-o-samoi-znamenitoy-ulytse-odessy> (Date of the application 5.10.2018). (In Russian).
- Малая Арнаутская: 10 интересных фактов о самой знаменитой улице Одессы. URL: <https://od.vgorode.ua/news/obzory/412488-malaia-arnautskaia-10-ynteresnykh-faktov-o-samoi-znamenitoy-ulytse-odessy> (Дата обращения 05.10.2019).
- Muzey futbola snova gotov primat posetiteley. [The Football Museum is ready to receive visitors again.] *Odesskaya zhizn. Informatsionnyy gorodskoy portal*. URL: <http://odessa-life.od.ua/news/37385-Muzey-futbola-snova-gotov-prinimat-posetiteley> (Date of the application 13.09.2019). (In Russian).
- Музей футбола снова готов принимать посетителей. Одесская жизнь. Информационный городской портал. URL: <http://odessa-life.od.ua/news/37385-Muzey-futbola-snova-gotov-prinimat-posetiteley> (Дата обращения 13.09.2019).
- Nun'yes, O. G. (uporyadkuvannya) 2007. Nacional'no-kul'turni tovary'stva ta organizatsiyi Odesshy'ny' [National-cultural societies and organizations of Odessa region]. Dovidny'k. Odesa, ODNB im. M. Gor'kogo, 164 s. (In Ukrainian).

Нуньес, О. Г. (упорядкування) 2007. Національно-культурні товариства та організації Одещини. Довідник. Одеса, ОДНБ ім. М.Горького, 164 с.

Odesskiy Bolgarskiy Dramaticheskiiy teatr. [Odessa Bulgarian Drama Theater] Ofitsialnyy sayt teatra URL: <http://www.bgteatr.od.ua/o-nas/> (Date of the application 24.09.2019). (In Russian).

Одесский Болгарский Драматический театр. Официальный сайт театра. URL: <http://www.bgteatr.od.ua/o-nas/> (Дата обращения 24.09.2019).

Ogloblin, O. 1928. Odes'ke porto-franko [Odessa port-franco] *Naukovi zapu'sky` Ky`yivs`kogo in-sty`tutu narodnogo gospodarstva*. T. 9, s. 36–50. (In Ukrainian).

Оглоблін, О. 1928. Одеське порто-франко. *Наукові записки Київського інституту народного господарства*. Т. 9, с. 36–50.

Ot etnologii k sotsiokulturnoy antropologii: k 20-letiyu sozdaniya V. N. Stanko etnograficheskoy shkoly v Odesse [From ethnology to sociocultural anthropology: to the 20th anniversary of V. N. Stanko ethnographic school in Odessa] (bio-bibliograficheskie materialy) / Otv. red. A. A. Prigarin. Odessa, Postfactum, SMIL, 2013, 184 s. (In Russian).

От этнологии к социокультурной антропологии: к 20-летию создания В. Н. Станко этнографической школы в Одессе (био-библиографические материалы) / Отв. ред. А. А. Пригарин. Одесса, Postfactum, СМІЛ, 2013, 184 с.

Petrova, M. Grecheskaya ploshchad (prodolzhenie znakomstva) [Greek Square (continued dating)] URL: <http://odesskiy.com/ulici-v-istorii/grecheskaja-ploschad-prodolzhenie-znnakomstva.html> (Date of the application 26.09.2019). (In Russian).

Петрова, М. Греческая площадь (продолжение знакомства). URL: <http://odesskiy.com/ulici-v-istorii/grecheskaja-ploschad-prodolzhenie-znnakomstva.html> (Дата обращения 26.09.2019).

Prigarin, A. A. 2017. Balkanskie substraty v odesskoy kukhne: kulturogenез gorodskoy sistemy pi-taniya. [Balkan substrates in Odessa cuisine: cultural genesis of the urban food system] *Etnologiya Odessy v istoricheskoy i sovremennoy perspektivakh*. Odessa, Irbis, s. 160–173. (In Ukrainian).

Пригарин, А. А. 2017. Балканские субстраты в одесской кухне: культурогенез городской системы питания. *Этнология Одессы в исторической и современной перспективах*. Одесса, Ирбис, с. 160–173.

Restoran Balkani [Restaurant Balkani]. URL: <https://list.in.ua/Рестораны/120768/Balkani-Одесса> (Date of the application 01.10.2019). (In Russian).

Ресторан Balkani URL: <https://list.in.ua/Рестораны/120768/Balkani-Одесса> (Дата обращения 01.10.2019).

Stanko, V. N. 2002. Istoriya Odesy' [History of Odessa]. Odesa, Druk, 560 s. (In Ukrainian).

Станко, В. Н. 2002. История Одеси. Одеса, Друк, 560 с.

Tserovich, L. 2002. Srbi u Ukraini [Serbs in Ukraine]. Novi Sad, 416 s. (In Serbian).

Церовић, Љ. 2002. Срби у Украјини. Нови Сад, 2002, 416 с.

V chem zhe fenomen Odessy? V tom, chto eto ODYe-Ye-S-SA [What is the phenomenon of Odessa? That it is ODE-E-S-SA] URL: <http://odesskiy.com/chisto-fakti-iz-zhizni-i-istorii/v-chyom-zhe-fenomen-odessy-v-tom-chto-ode-e-s-sa.html> (Date of the application 15.09.2018). (In Russian).

В чём же феномен Одессы? В том, что это ОДЕ-Е-С-СА URL: <http://odesskiy.com/chisto-fakti-iz-zhizni-i-istorii/v-chyom-zhe-fenomen-odessy-v-tom-chto-ode-e-s-sa.html> (Дата обращения 15.09.2019).

Vopros-otvet: otkuda proizoshli nazvaniya odesskikh ulits Bolshoy i Maloy Arnauskikh? [Question-answer: where did the names of the Odessa streets of Bolshaya and Malaya Arnauskyy come from?]. URL: <https://od.vgorode.ua/news/24/289894-vopros-otvet-otkuda-proyozshly-nazvaniya-odesskykh-ulyts-bolshoi-y-maloi-arnauskyykh> (Date of the application 21.09.2019). (In Russian).

Вопрос-ответ: откуда произошли названия одесских улиц Большой и Малой Арнаутских? URL: <https://od.vgorode.ua/news/24/289894-vopros-otvet-otkuda-proyozshly-nazvaniya-odesskykh-ulyts-bolshoi-y-maloi-arnauskyykh> (Дата обращения 21.09.2019)

Zhecheva, A. S., Serebryannikova N. I. 2014. Albantsy [Albanians]. *Budzhak: istoriko-etnograficheskie ocherki narodov yugo-zapadnykh rayonov Odesshchiny*. Red.: A. I. Kisse, A. A. Prigarin, V. N. Stanko. Odessa, PostScriptUm, SMIL, s. 171–190. (In Russian).

Жечева, А.С., Серебрянникова Н.И., 2014. Албанцы. *Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одещины*. Ред.: А. И. Киссе, А. А. Пригарин, В. Н. Станко. Одесса, PostScriptUm, СМІЛ, с. 171–190.

Статья поступила в редакцию 28.01.2020 г.